

ПСИХОЛОГІЧНІ НАУКИ

УДК 316.6:316.4-056.26:378 DOI: <https://doi.org/10.32631/v.2025.4.40>

Ірина Вікторівна Кущенко,

*кандидат психологічних наук, доцент,
Київський університет інтелектуальної власності та права,
кафедра філософії та психології (доцент);*

 <https://orcid.org/0009-0003-2215-6006>,
e-mail: imasljanikova@ukr.net;

Ольга Леонідівна Мацюк,

*магістр психології,
Відкритий міжнародний університет розвитку людини «Україна»
(м. Київ),*

Центр інклюзивних технологій (психолог);
 <https://orcid.org/0000-0003-0883-9073>,
e-mail: Olga23071999@ukr.net;

Алла Миколаївна Палій,

*кандидат педагогічних наук, доцент,
Київський університет інтелектуальної власності та права,
кафедра філософії та психології (доцент);*

 <https://orcid.org/0009-0002-8959-3983>,
e-mail: korall2020@ukr.net

ПРОТИДІЯ БУЛІНГУ В ЗАКЛАДАХ ВИЩОЇ ОСВІТИ ЩОДО ЛЮДЕЙ З ІНВАЛІДНІСТЮ

Статтю присвячено проблемі протидії булінгу в закладах вищої освіти щодо студентів з інвалідністю. Попри наявність нормативної бази та інституційної підтримки, ця категорія студентів залишається вразливою до дискримінації та психологічного насильства. Встановлено, що основними формами булінгу виступають вербальні образи, соціальне виключення та кібербулінг. Емпіричне дослідження серед студентів 18–19 років, проведене за допомогою анкетування, проєктивних методик і діагностики рівня агресивності, показало, що 12,9 % опитаних зазнали булінгу, а 61,3 % мали досвід принижень у житті. Найефективнішими засобами профілактики булінгу визначено: підвищення обізнаності студентів і викладачів, створення адаптованих процедур реагування, а також проведення тренінгів із розвитку емпатії, толерантності.

Ключові слова: булінг, студенти з інвалідністю, заклади вищої освіти, інклюзивна освіта, дискримінація, профілактика булінгу, безпечне освітнє середовище.

Постановка проблеми

Сучасне українське суспільство активно впроваджує принципи інклюзії в освіті, що зумовлює необхідність гарантування рівних можливостей для всіх студентів, незалежно від їхніх фізичних чи когнітивних особливостей. Водночас, попри наявність нормативно-правових актів та інституційних механізмів підтримки інклюзивного середовища, студенти з інвалідністю залишаються вразливою групою щодо проявів булінгу та дискримінації у закладах вищої освіти (далі – ЗВО). Низький рівень обізнаності студентської спільноти щодо прав осіб з інвалідністю, стереотипні уявлення та брак системної психологічної підтримки сприяють посиленню соціальної ізоляції й емоційного насильства. Ситуацію додатково ускладнює воєнний стан в Україні, що підвищує соціальну напругу та ризики агресивної поведінки. Виходячи із цього, проблема протидії булінгу в ЗВО щодо студентів з інвалідністю є надзвичайно актуальною й вимагає всебічного аналізу та розроблення ефективних превентивних і корекційних заходів задля створення безпечного й підтримувального освітнього середовища.

Стан дослідження проблеми

Проблематика булінгу є предметом дослідження як зарубіжних учених (Д. Ольвейс, Д. Таттун, Д. Томпсон, Р. Лейн, К. Арора), так і українських науковців (І. Гайдамашко, І. Романенко, А. Губко, В. Стремещька, Г. Алексєєнко, Ю. Савельєв, Т. Салата, А. Король, Є. Воронцов, І. Лубенець та ін.). Водночас проблема прояву булінгу щодо студентів з інвалідністю залишається недостатньо розробленою, що зумовлює необхідність подальшого комплексного вивчення як у теоретичному, так і в емпіричному аспектах.

Мета і завдання дослідження

Метою статті є аналіз психологічних особливостей прояву булінгу у студентському середовищі та визначення ефективних шляхів його попередження на прикладі Відкритого міжнародного університету розвитку людини «Україна». Завдання дослідження: 1) проаналізувати ступінь наукової розробленості проблеми булінгу у вітчизняній та зарубіжній психолого-педагогічній літературі, з'ясувати зміст ключових понять; 2) визначити інструментарій та емпіричну базу для дослідження проявів булінгу у студентському середовищі; 3) провести емпіричне дослідження з подальшим якісним і кількісним аналізом результатів; 4) окреслити шляхи профілактики булінгу у студентському середовищі та розробити рекомендації для їх впровадження у ЗВО.

Наукова новизна дослідження

Уперше здійснено аналіз проблеми протидії булінгу в ЗВО крізь призму інклюзивної практики навчання осіб з інвалідністю на прикладі Відкритого міжнародного університету розвитку людини «Україна». Обґрунтовано авторську концепцію формування освітнього простору, який поєднає доступність, безпеку та психологічну підтримку студентів з інвалідністю, забезпечуючи їхню рівноправну участь у навчальному процесі та соціальній інтеграції. Запропоновано новий підхід до розроблення механізмів протидії булінгу, інтегрованих з інклюзивною освітньою політикою, що сприяє формуванню інклюзивного суспільства в Україні.

Виклад основного матеріалу

Проблема булінгу осіб з інвалідністю у ЗВО залишається актуальною та потребує комплексного підходу. Незважаючи на наявність загальних заходів із запобігання булінгу в освітньому середовищі, окремі аспекти, що стосуються саме студентів з інвалідністю, досі залишаються недостатньо опрацьованими [1; 2].

По-перше, більшість програм протидії булінгу орієнтовані на шкільну освіту і не враховують особливостей функціонування ЗВО. Вони рідко адаптовані до потреб студентів з інвалідністю, які стикаються з унікальними формами дискримінації – стигматизацією, ізоляцією, непрямим психологічним тиском, пов'язаним із фізичними чи когнітивними особливостями [3]. У закладах вищої освіти бракує системних тренінгів для викладачів і студентів, спрямованих на розпізнавання та профілактику таких проявів [4; 5].

По-друге, чинні правові механізми протидії булінгу в Україні здебільшого стосуються шкільної освіти та захисту неповнолітніх. У системі вищої освіти, де навчаються повнолітні особи, процедури реагування на випадки цькування менш чітко регламентовані, особливо щодо студентів з інвалідністю. Вони потребують створення адаптованих каналів подання скарг, зокрема із застосуванням жестової мови, альтернативної комунікації.

По-третє, рівень обізнаності студентів і педагогів щодо специфіки булінгу осіб з інвалідністю залишається низьким. Такі прояви часто залишаються непоміченими через нерозуміння феномена мікроагресій – образливих жартів, ігнорування, стереотипних коментарів, які можуть завдавати не меншої психологічної шкоди, ніж відкрите насильство [6]. Відсутність цілеспрямованих освітніх програм і просвітницьких заходів у ЗВО ускладнює своєчасне реагування.

Крім того, в Україні бракує статистичних даних і комплексних досліджень щодо масштабів булінгу студентів з інвалідністю у вищій школі, що ускладнює оцінювання проблеми та розроблення ефективних стратегій протидії.

Проблематика булінгу як соціально-психологічного явища почала активно досліджуватися у 70–80-х рр. XX ст. у європейських країнах. У науковій літературі булінг визначається як тривале виключення особи з колективу, що супроводжується систематичним фізичним або психологічним тиском. Він характеризується цілеспрямованим приниженням і відторгненням людини групою через її відмінності [7].

Законодавче підґрунтя в Україні також поступово вдосконалюється. Так, у Законі України «Про внесення змін до деяких законів України щодо запобігання насильству та унеможливлення жорстокого поводження з дітьми» уточнено термінологію: булінг (цькування) – це психологічне, фізичне, економічне чи сексуальне насильство, яке може вчинятися як у закладі освіти, так і поза ним¹. Це важливий крок, адже значна частина проявів цькування у студентському середовищі відбувається поза межами аудиторного простору.

Узагальнюючи інформацію з наукових джерел, зазначимо, що причини булінгу можна умовно поділити на три основні групи:

- особистісні чинники – особливості зовнішності, поведінки, інтелекту, індивідуальні відмінності;
- сімейні чинники – дисфункційне виховання, досвід насильства чи приниження в родині;
- соціальні чинники – вплив медіа, які пропагують насильство, поширення суспільних стереотипів, політична нестабільність і вплив субкультур.

Наслідки булінгу суттєво впливають на психоемоційний стан жертви, ускладнюючи процес соціалізації. Найпоширенішими проявами є занижена самооцінка, тривожність, депресивні стани, соціальні фобії, уникання контактів, розвиток адиктивної чи асоціальної поведінки [8].

Булінг у студентському середовищі може проявлятися в кількох формах:

- фізичний булінг – застосування фізичного насильства або обмеження доступу до ресурсів;
- вербальний булінг – образи, насмішки, приниження, спрямовані на фізичні чи інтелектуальні особливості;
- соціальний булінг – ізоляція, виключення із групових заходів;
- кібербулінг – образи, поширення принизливих повідомлень чи контенту в інтернеті [2].

¹ Про внесення змін до деяких законів України щодо запобігання насильству та унеможливлення жорстокого поводження з дітьми : Закон України від 06.06.2024 № 3792-IX // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3792-20> (дата звернення: 28.09.2025).

Студенти з інвалідністю є особливо вразливою групою до проявів усіх зазначених форм булінгу. Це зумовлено наявністю фізичних і соціальних бар'єрів, недостатньою обізнаністю студентів і викладачів щодо специфічних потреб осіб з інвалідністю, а також поширеними стереотипами й упередженнями.

Емпірична частина дослідження була спрямована на виявлення психологічних особливостей проявів булінгу серед студентів з інвалідністю, пошук ефективних психологічних інструментів роботи із цим явищем, а також розроблення шляхів попередження булінгу у студентській спільноті.

Стратегія дослідження передбачала використання комплексу психодіагностичних методик, зокрема:

- методики «Початкова діагностика булінгу (цькування) в закладі освіти» (автор – Л. Найдьонова);
- авторської анкети для виявлення суб'єктивного досвіду переживання булінгу;
- адаптованого варіанту методики «Незавершені речення»;
- опитувальника «Взаємодія у студентському середовищі»;
- методики діагностики агресивності Басса – Дарки.

Для збору емпіричних даних було використано онлайн-інструменти Google Forms та застосунок Mentimeter, що дало змогу забезпечити анонімність, зручність і доступність участі респондентів. Оброблення результатів здійснювалося за допомогою статистичних і графічних засобів програми Microsoft Excel, зокрема шляхом побудови діаграм та порівняльного аналізу.

У дослідженні взяли участь 62 здобувачі освіти Відкритого міжнародного університету розвитку людини «Україна» віком від 18 до 19 років, які мають інвалідність.

Застосування напівпроективної методики «Ситуація» Л. Найдьоновой передбачало індивідуальний формат у вигляді глибинного інтерв'ю. Аналіз показав, що описані в методиці ситуації рідко траплялися в житті студентів, проте вони стали поштовхом до обговорення булінгу, власного досвіду цькування та шляхів його подолання. Студенти поділилися випадками принижень, переважно у школі або транспорті, та виявили готовність брати участь у тренінгах із подолання наслідків булінгу.

Діаграма на рис. 1 відображає результати напівпроективної методики «Ситуація» Л. Найдьоновой. Дані опитування показали, що найбільш поширеними формами булінгу серед опитаних є: травля (91,9 %), насмішки (87,1 %) та фізична розправа (82,3 %). Ці результати свідчать про високий рівень агресивної поведінки та соціальної нетолерантності в освітньому середовищі.

Рис. 1. Види булінгу, з якими стикалися студенти з інвалідністю

Також часто респонденти повідомляли про безпідставне залякування інших осіб (77,4 %) та навмисне псування особистих речей (75,8 %), що вказує на поширеність психологічного тиску і приниження.

Менш поширеними, але все ж наявними, є такі прояви, як дезінформація (29 %), бойкот (27,4 %), інші форми прояву булінгу (11,3 %). Отримані дані свідчать, що студенти з інвалідністю особливо вразливі до різних форм булінгу, що вимагає посилення профілактичних заходів, психологічної підтримки та формування інклюзивного і безпечного середовища в закладах освіти.

Отримані результати детально конкретизуються завдяки даним анонімного анкетування «Я і булінг», проведеного серед студентів з інвалідністю. Переважна більшість респондентів (91,9 %) чітко усвідомлюють явище булінгу, ототожнюючи його з різними формами агресії – психологічним тиском, приниженнями, насмішками, образами, погрозами та навіть фізичною розправою. Це свідчить про високий рівень поінформованості студентів щодо проявів насильницької поведінки та її психологічних наслідків.

Водночас 12,9 % опитаних визнали, що особисто зазнавали булінгу у ЗВО, що вказує на наявність проблеми навіть у середовищі, орієнтованому на інклюзію та рівність можливостей. Ще 61,3 % студентів зазначили, що стикалися із приниженнями чи ворожим ставленням у повсякденному житті поза межами навчального закладу. Це свідчить про поширеність дискримінаційних установок у суспільстві загалом.

Серед найпоширеніших форм булінгу респонденти назвали: словесні образи (58,1 %), використання образливих прізвиськ (38,7 %) та непристойну поведінку (30,6 %), яка проявлялася у вигляді жестів, насмішок або демонстративного ігнорування. Ці показники свідчать про те, що вербальний і поведінковий тиск залишаються основними способами соціального приниження студентів з інвалідністю.

Щодо місць прояву булінгу, найчастіше він фіксується в соціальних мережах (79 %), що вказує на тенденцію до зростання кібербулінгу як сучасної форми агресії. Також значна частка респондентів повідомила про прояви булінгу на вулиці (41,9 %) та у громадському транспорті (37,1 %), що свідчить про наявність проблеми не лише у віртуальному, а й у реальному соціальному просторі.

На думку респондентів, жертвами булінгу найчастіше стають слабші (42,5 %) або ті, хто відрізняється від більшості (41,9 %), зокрема особи з інвалідністю. Більше половини респондентів (51,6 %) вказали на недостатню допомогу дорослих у вирішенні проблем булінгу.

Ролі учасників у випадках булінгу розподілилися таким чином: спостерігачі – 72,6 %, жертви – 43,5 %, агресори – 9,7 %. Усі опитані мають інвалідність, а 24 % зазначили про травматичний досвід, що підвищує їхню вразливість.

Методика «Незавершені речення» засвідчила, що серед наслідків булінгу студенти найчастіше згадували самогубство, смерть, тілесні травми, психологічні розлади, що свідчить про усвідомлення глибини емоційної шкоди та вразливість студентів з інвалідністю (рис. 2).

Рис. 2. Асоціації студентів із можливими наслідками булінгу

За результатами опитувальника «Взаємодія у студентському середовищі», 78,9 % студентів ніколи не стикалися з булінгом у ЗВО,

проте близько 21 % зазначили, що мали такий досвід, що вказує на необхідність цілеспрямованої профілактичної роботи. Більшість опитаних у ситуаціях конфлікту схильні уникати протистояння або звертатися за підтримкою до друзів (рис. 3).

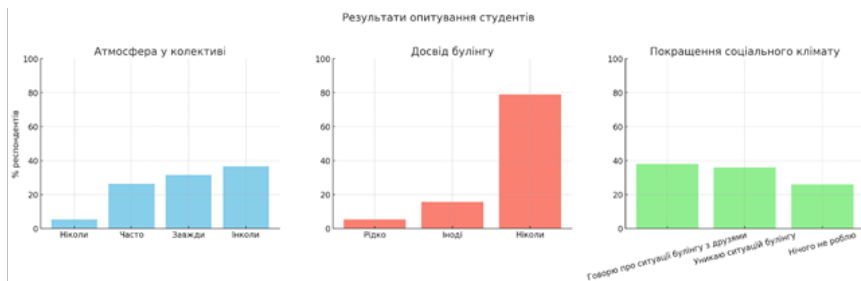

Рис. 3. Узагальнені дані за методикою «Взаємодія у студентському середовищі»

астосування методики Басса – Дарки дало змогу оцінити рівень агресивності серед студентів з інвалідністю та виявити його розподіл у вибірці (рис. 4). За отриманими даними, лише 7,7 % студентів характеризуються високим рівнем агресивності, що свідчить про виражену схильність до агресивної поведінки та потенційні труднощі в міжособистісних контактах. Переважна більшість респондентів (65,4 %) мають середній рівень агресивності, що проявляється у вигляді періодичних епізодів подразливості, нетерпимості або словесних конфліктів, але не має системного чи деструктивного характеру. Низький рівень агресивності мають 26,9 % студентів, що свідчить про їхню здатність контролювати емоційні реакції та миролюбне ставлення до оточення.

Підвищений рівень агресії в деяких студентів може бути зумовлений кількома чинниками. По-перше, соціальна ізоляція, яка часто виникає через фізичні обмеження або труднощі в пересуванні, створює бар'єри для інтеграції у студентське середовище та підтримки соціальних контактів. По-друге, фізичні обмеження, які можуть провокувати емоційне напруження та відчуття фрустрації, особливо в умовах недостатньої адаптації навчальних чи побутових умов. По-третє, недостатній рівень психологічної підтримки, включно з відсутністю системи супроводу та консультування, може посилювати емоційну нестійкість і провокувати прояви агресії.

Рис. 4. Дані щодо прояву агресивності у студентської молоді з інвалідністю

Паралельно із застосуванням зазначених вище психодіагностичних методик було використано метод спостереження. Спостереження за поведінкою студентів під час навчальних занять (у форматі онлайн) показало, що переважна частина респондентів характеризується сором'язливістю, мовчазністю, стриманістю у висловлюваннях і недостатньою ініціативністю. Хоча ці дані не дають однозначних підстав стверджувати про наявність наслідків булінгу, вони свідчать про потребу в цілеспрямованій роботі із психологічного супроводу студентів для підтримки їхнього психічного здоров'я.

Результати проведеного емпіричного дослідження серед студентської молоді з інвалідністю Відкритого міжнародного університету розвитку людини «Україна» підтвердили необхідність системної профілактичної діяльності, спрямованої на попередження проявів булінгу у студентському середовищі. Така робота здійснюється фахівцями Центру інклюзивних технологій, який є підрозділом Університету «Україна», і реалізується через кілька послідовних етапів. По-перше, проведення тематичних бесід із студентською молоддю на тему «Що можна зробити, щоб зупинити явище булінгу у студентському середовищі». У результаті сформульовано конструктивні рекомендації щодо розвитку толерантності, навичок прийняття інакшості, активної громадянської позиції у протидії булінгу та вироблення алгоритму дій у разі потрапляння в подібну ситуацію. По-друге, організація серії тренінгових

зустрічей за програмою «Не смійся з мене», розробленою П. Ярроу й адаптованою до можливостей та запитів студентської молоді Відкритого міжнародного університету розвитку людини «Україна». Потрете, проведення індивідуальних і групових психологічних зустрічей, спрямованих на подолання негативних наслідків прояву булінгу щодо студентів з інвалідністю. Зазначені напрями профілактичної діяльності вже демонструють позитивні результати, що проявляються в покращенні міжособистісних відносин у студентському колективі, зниженні рівня емоційної напруги та підвищенні загального психологічного комфорту студентів. Подальший розвиток роботи із протидії булінгу передбачає проведення просвітницьких семінарів для викладацького складу та батьків.

Висновки

Проведене дослідження виявило, що булінг залишається актуальною проблемою серед студентської молоді з інвалідністю. Отримані результати засвідчили високу психологічну вразливість цієї категорії студентів і важливість створення безпечного соціального середовища, яке сприятиме їх адаптації та особистісному розвитку. Подальші дослідження доцільно спрямувати на такі напрями:

- розроблення й упровадження програм психологічної підтримки студентів з інвалідністю, що передбачають тренінги з розвитку навичок саморегуляції, емоційної стійкості та ефективної міжособистісної взаємодії;*
- проведення системної просвітницької роботи серед студентів, викладачів і адміністрації ЗВО щодо запобігання булінгу та важливості своєчасного реагування на випадки агресії;*
- вивчення ефективності різних форматів превентивних заходів (тренінгів, семінарів, інтерактивних лекцій) у формуванні нульової толерантності до булінгу у студентському середовищі;*
- поглиблене дослідження впливу соціальної підтримки на зниження рівня агресії та психологічної напруги серед студентів з інвалідністю;*
- здійснення лонгітюдних досліджень для відстеження динаміки проявів булінгу та змін у психоемоційному стані студентської молоді в умовах соціальних криз, зокрема в контексті воєнного конфлікту;*
- інтеграція результатів дослідження у практику психолого-педагогічного супроводу студентів із метою формування безпечного та інклюзивного освітнього простору.*

Список бібліографічних посилань: 1. Найдьонова Л. А. Психологічні механізми булінгу: діагностика і профілактика. Київ : ІСПП НАПН України, 2019. 2. Kostikova I., Guzenko N. Bullying Prevention at Schools

in Ukraine. *Educational Challenges*. 2024. Vol. 29, No. 2. Pp. 166–180. DOI: <https://doi.org/10.34142/2709-7986.2024.29.2.11>. **3.** Katerynychuk K., Kyrenko S., Nazarenko O., Koval O., Matsiuk O. Legal and socio-psychological issues of bullying and cyberbullying. *Journal of Law and Political Sciences*. 2021. Vol. 29, Iss. 4. Pp. 71–99. URL: <https://er.knutd.edu.ua/handle/123456789/25964> (дата звернення: 28.09.2025). **4.** Olweus D. *Bullying at School: What We Know and What We Can Do*. Oxford : Blackwell Publishing, 1993. 140 p. **5.** Olweus D. School Bullying: Development and Some Important Challenges. *Annual Review of Clinical Psychology*. 2013. Vol. 9. Pp. 751–780. DOI: <https://doi.org/10.1146/annurev-clinpsy-050212-185516>. **6.** Sue D. W. *Microaggressions in Everyday Life: Race, Gender, and Sexual Orientation*. Hoboken : Wiley, 2010. 304 p. **7.** Мацюк О. А., Маслянікова І. В. Психолого-правові аспекти кібербулінгу. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2023. № 4 (103). С. 369–376. DOI: <https://doi.org/10.32631/v.2023.4.35>. **8.** Cross T. Bullying in higher education: a literature review. *Acta Scientiae et Intellectus*. 2019. Vol. 5, No. 3. Pp. 13–21. URL: <https://actaint.com/index.php/pub/article/view/186> (дата звернення: 28.09.2025).

Надійшла до редколегії 01.10.2025

Прийнята до опублікування 15.11.2025

Kushchenko I. V., Matsiuk O. L., Pali A. M. Counteracting Bullying in Higher Education Institutions Against People with Disabilities

The article is devoted to the topical issue of counteracting bullying in higher education institutions against people with disabilities. With the active implementation of inclusive education in Ukraine, the issue of ensuring a safe educational environment for students with disabilities is becoming particularly relevant. Despite the existence of regulatory and legal acts and state support programmes, this category of students remains vulnerable to discrimination and psychological violence, which is exacerbated by the state of martial law.

The aim of the study is to analyse the psychological characteristics of bullying in the student environment and to identify effective ways of preventing it, using the example of the Open International University of Human Development “Ukraine”. The research analysed scientific literature, identified methodological tools, conducted empirical research, and developed practical recommendations for the prevention of bullying.

The author's concept is based on the idea of creating a safe, accessible, and supportive educational environment for students with disabilities. It has been established that manifestations of bullying against persons with disabilities have their own specific features – verbal abuse, social exclusion, cyberbullying. The issue of bullying in higher education institutions with regard to this category of students remains insufficiently researched, which necessitates the improvement of preventive measures.

The empirical part of the study included questionnaires, projective techniques, and diagnosis of aggression among students with disabilities aged 18 to 19. The results showed that

12.9 % of the students surveyed had experienced bullying in higher education institutions, and 61.3 % had experienced humiliation throughout their lives. The most common forms of bullying were verbal abuse and harassment on social media. The study also revealed the low effectiveness of adults' responses to bullying. Based on the results of the study, ways to prevent bullying in higher education institutions were proposed: raising awareness of students and teachers about the problem of bullying, developing adapted procedures for responding to its manifestations, and introducing training aimed at developing empathy, tolerance, and social responsibility. The need for further theoretical and applied research is emphasised in order to gain a deeper understanding of the problem and develop comprehensive support programmes for students with disabilities in the educational environment.

Keywords: bullying, students with disabilities, higher education institutions, inclusive education, discrimination, bullying prevention, safe educational environment.

